

İBN HÂLEVEYH VE “İ'RÂBU SELÂSİNE SÛRE MİNE'L-KUR'ÂN” ADLI ESERİ

Doç. Dr. Orhan ATALAY*

ÖZET

Dil, varlık ve düşünce arasında birbirlerini tamamlayıcı zorunlu bir ilişkiler sistemi bulunduğu tezi, ispata ihtiyaç duymayacak kadar açıktır. Keza, kendisine has düşünce yetisiyle varlığı “bilme ve tanıma” ameliyesinde bulunan insanın kendisinden asla müstağni kalamayacağı yegane aracın dil olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu zorunluluktan olsa gerektir ki, insanlık tarihinin çok erken dönemlerinden itibaren “dil” olgusu üzerinde yoğun fikri ve zihni çabaların varlık bulduğunu görüyoruz. İnsanı bu tür bir çabaya yönlendiren önemli saiklerden birisi de, şüphesiz ki, kutsal anlama ve tanıma güdüsüdür. Nitekim dile ilişkin en erken çabaların kutsal kitaplardaki içkin ilâhî muradı anlamaya tahsis edilmiş olması bir rastlantı değildir. Bu durum İslâmî gelenek için de gerçekliğini korumuş ve en erken dönemlerden itibaren sahih anlamına ulaşmak amacıyla Kur'an'ın diline ilişkin sağlıklı çözümlemelere yönelik oldukça önemli çabalar ortaya konmuş olup; “İ'râbu'l-Kur'ân” literatürü de bunlardandır. İslâm'ın dördüncü asrında yaşamış ve “İ'râbu Selâsîne Sûre mine'l-Kur'ân” isimli eseriyle bu tür bir kültürel mirasa katkı sağlamış önemli simalardan birisi de, şüphesiz ki, İbni Haleveyh'tir.

Anahtar Kelimeler: Dil, Varlık, Düşünce, İ'râb, İ'rabu'l-Kur'ân, İbni Hâleveyh, İ'râbu Selâsîne Sûre mine'l-Kur'ân.

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.

ABSTRACT

Ibn Khâlawayh and His Work Named 'I'râb Thalâthîn Sûra min al-Qur'ân'

The thesis that there is between language, thought and existence a order of complementary contacts is clear which to prove it is unnecessary. Identically, we can say quietly that, by his power of thought, mankind, in his act to know and mean the existence, could not be indepence to language. It must be from this necessary, as from early date, we find a lot of efforts on the language. One of factors impeling mankind to these issues is, undouptly, desire of meaning and knowing the sacred. As of matter that, the earliest efforts on language which had peculiared to meaning and knowing the sacred book isn't be a coincidence. This reality is validity for Islâm too. From early dates, much efforts that means the real and truth meaning of Kur'an have came into being. One of these efforts is named "I'rabu'l-Kur'an". İbni Hâleveyh who lived in four century, by his that book "I'rabu Selâsîne Sûre mine'l-Kur'an", is one of master of these efforts.

Key Words: *Language, Existence, Thought, I'râb, I'râb al-Qur'ân, Ibn Khâlawayh, I'râb Thalâthîn Sûra min al-Qur'ân.*

GİRİŞ

İslâm'ın Arap olmayan coğrafyalarda oldukça hızlı denebilecek şekilde yayılmaya başlaması, çeşitli alanlarda bir çok problemi de beraberinde getirmiştir. Bu problemlerin en önemlisi, hiç kuşkusuz, İslâm'ı bir akide, ibadet, ahlâk, kültürel kimlik ve kısacası, bir “düşünüş, duyuş ve yaşayış biçimi” olarak tercih etmiş bulunan gayr-i Arap unsurların yeni dinin temel referansı olan Kur'an-ı Kerim'i doğru şekilde okumak ve anlamak yolunda karşılaştıkları sıkıntılardı. Bu süreçte bir taraftan İslâm'ı tebliğ ve talim amacıyla farklı iklimlere giden Arapların öteki milletlerle karışmaları sonucu asliyetini ve safiyetini kaybetme tehlikesiyle yüzleşen Arapça'yı muhafaza etmek, diğer taraftan da Arapça olarak nazil olmuş dinî kaynağı doğru biçimde okumak ve anlamak için gerekli olan dilin, yani Arapça'nın öğrenimine duyulan acil ihtiyaca cevap vermek gerekiyordu.

Bu zaruretten olsa gerek ki, çok erken dönemlerde Arap diline ilişkin çok sayıda filolojik çalışmaların vücuda geldiğini görüyoruz. Arabın divanı olan şiir, halk hikayeleri, önemli tarihî olaylar ve folkloründen derlenen zengin dilsel malzemelerin yanı sıra, daha arı bir Arapça konuşan bedevi kabilelerin konuşma üsluplarından yararlanarak Arapça'nın ıslahına ve belli kaideler altında sistematize edilmesine özen gösterilmiştir. Bu çalışmalar neticede Kur'an'a doğrudan yansımış ve Kur'an Bilimleri alanında 'İrabu'l-Kur'an', 'Meânîl-Kur'ân' ve 'Ġarîbu'l-Kur'ân' isimleri altında çeşitli disiplinlerin doğuşunu ve teşekkülünü hazırlamıştır.¹ İşte bu incelemede tanıtmaya çalışacağımız eser, mezkur disiplinlerden İr'âbu'l-Kur'an'a dair erken döneme Kur'an edebiyatına ait bir üründür.

Sözlükte, 'bir şeyin aslını ve hakikâtini ortaya çıkarmak, açıklamak' anlamına gelen 'i'râb' kelimesi, ilmî bir ıstılah olarak: “Arap dilinin söz dizimini, yani nahiv veya sentaksını incelemek” demektir. Buna göre, İr'âbu'l-Kur'an İlmi: ayetlerdeki müfret, terkip, takip, müsned, müsnedün ileyh, muzaf, muzafun ileyh, sıfat, hal, bedel ve benzeri açılardan nasıl okunup yazılacağını açıklayan bir

¹ Bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara, 1996, I, 251 vd.

disiplindir. Bu disiplinin hedefi, esasen, Kur'an'ın anlamını açıklamak, kelimelere ait manaların arasını temyiz etmek ve dinleyeni konuşanın maksadına vakıf kılmak gayesini gösterir.² Kur'an üzerinde araştırma yapmak ve onun sırlarını ortaya çıkarmak isteyenler, onun her bir kelimesini, kelime yapısını, mübteda, haber, fail ve mef'ul gibi, kelimenin mahallini araştırmak zorundadırlar. Çünkü Kur'an ayetlerinden çıkarılacak anlam, önemli bir kısmı itibariyle, sözün mantûkuna ve i'rabına bağlıdır.³ Bu gereklilikten dolayıdır ki, tefsir usûlcülerine göre, Kur'an'ın i'rabıyla meşgul olacak kişilerin aşağıdaki hususları dikkate almaları zorunludur:

-Öncelikle i'râbı yapılmak istenen kelimenin müfred veya mürekkep haliyle anlamını bilmek.

-Edebi sanatın gerektirdiği hususları gözetmek.

-Arapça'da mevcut olmayan sahalara sapmamak için, Arapça'daki harf, kelime ve cümle kullanımlarına hakim olmak.

-Uzak ve zayıf yorumlardan ve şazz lehçelerden kaçınarak, daha yakın, kuvvetli ve fasih seçeneği almak.

-Lafızların muhtemel olduğu zahir biçimlerin tümünü elde etmek.

-Konularına göre çeşitli şartları nazarı dikkate almak.

-Her bir terkipte kendi gözlemlerini de dikkate almak.

-Yazı hattına riayet etmek.

-Müteşabihat konusunda olabildiğince hassas ve duyarlı davranmak.

-Zorunlu olmadıkça aslın veya zahirin dışına çıkmamak.

-Aslî ve zaid olanı araştırmak.⁴

² Zerkeşi, M. b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1408/1988, I,377.

³ Suyuti, Celaluddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, I, 382.

⁴ Zerkeşi, *a.g.e.*, I, 378; Suyuti, *a.g.e.*, I, 386.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kur'an'ın daha doğru ve sağlıklı anlaşılmasına yönelik çok erken dönemlerde başlayan söz konusu filolojik çabaların ilk asırlarla sınırlı kalmayıp sekiz asır boyunca sürdüğünü görüyoruz. Bu süre içinde Kur'an'ın dilsel yapısına dair oldukça zengin bir edebiyat oluşmuştur. Bu edebiyatın bazı önemli ürünleri ve yazarları şunlardır:

1. Ebu Ali Muhammed el-Kutrub (v. 206 h.), *İ'râbu'l-Kur'ân*,
2. Muhammed b. Yezid el-Müberred (v. 286), *İ'râbu'l-Kur'ân*,
3. İbni Hâleveyh (v.314), *İ'râbu Selâsine Sûre Mine'l-Kur'ân* ,
4. Muhamed b. Ahmed en-Nehhas (v. 338), *İ'râbu'l-Kur'ân* ,
5. Mekki b. Ebi Talib (v. 437), *Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân* ,
6. Ebu'l-Beka Abdullah b. Hüseyin, (v. 616), *et-Tibyân*,
7. Ebu İshak İbrahim b. Muhammed (v. 742), *el-Mucîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd*,
8. Şihabuddin Ahmed b. Yusuf, (v. 756), *ed-Durru'l- Masûn fi İlmi'l-Kitâbi'l-Mubîn*.⁵

İ'râbu'l-Kur'ân ilmi hakkında yaptığımız bu kısa girişten sonra, şimdi İbni Haleveyh'in hayatı ve sonra da ilgili eserini tanıtmaya çalışalım:

Hayatı: Hüseyin b. Ahmed b. Hamdân Abdullah b. Hâleveyh; tam olarak tespit edilmemekle birlikte, takriben 290/903 yıllarında Hemedân'da doğduğu sanılmaktadır. İlk tahsilini orada tamamladıktan sonra, 314/962 yılında ilmî tedrisât için Bağdat'a gitti ve orada şu alimlerden çeşitli dersler okudu: İbni Mücahid ve Ebu Said es-Sîrâfi'den Kur'ân ve kıraât; İbni Dureyd, Niftaveyh, Ebu Bekir b. el-Enbârî'den dil ve edebiyat ve İbni Ömer ez-Zahid'den nahiv; Muhammed b. Muhled el-Attar ve daha başkalarından da hadis dersleri aldı. Daha sonra Bağdat'tan ayrılarak Haleb'e yerleşen İbni Haleveyh, vefat tarihi olan 370/1026 yılına kadar Halep'te

⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I/123; es-Sabbâğ, Muhammed b. Lütfi, *Lemehât fi Ulûmi'l-Kur'ân ve'tticâhâti't-Tefsir*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1990, s. 237-9.

Seyfuddevle el-Hamdânî'nin yanında çocuklarının eğitim ve öğretimi ile meşgul oldu.⁶ Fıkıhta Şafii olan İbni Haleveyh, itikatta imamiyye mezhebinin İsnâ 'Âşeriye koluna mensuptur. İbni Hacer, gerek İbni Ebi Tayy'a istinaden verdiği haberlerde ve gerekse İbni Hâleveyh'in "Kitabu Leyse" isimli eserinde yer alan bazı delillere dayanarak, onun İmamiyye mezhebine mensup ve mezhebinin de alimi olduğunu nakleder.⁷ İnceleme konusu olarak seçtiğimiz "İ'râbu Selâsîne Sure..." isimli eserinde de buna dair bazı ipuçlarına rastlamak mümkündür: Nitekim, Hz. Ali'nin söz konusu edildiği yerlerde⁸

✕✕◻ ✕◻◻ ✓◻✕◻ ◻✕◻ ✕✕◻ ✕◻
◻ ✕✕◻ ✕✕✕ şeklinde daha çok imamiyenin yazım geleneğini yansıtan ifadeler ve, **"Sonra, o gün nimetten elbetteki sorulacaksınız"** (Tekâsür, 102/8) ayetinin tefsiri bağlamında, "Denildi ki, bu nimet Ali b. Ebi Talib (a.s.)'in velayeti olup, ondan sorulacaksınız"⁹ şeklindeki cümlesi buna dair birer örnek sayılabilir. Ancak İbni Hâleveyh'in mezhebî bir taassub içinde olmadığını da açıkça gözlemek mümkündür. Nitekim Raşit Halifelerin bahsi geçtiği her yerde onlar için dua ve saygı ifadelerini asla ihmal etmemiştir. Mesela, **"Onun yanında, Yüce Rabbinin hoşnutluğunu istemekten başka, hiç kimseye ait mükafatlandırılacak bir nimet yoktur"** (Leyl, 92/19) ayetinde yer alan ✕◻◻ (onun nezdinde) ifadesindeki zamire göndermede bulunarak, buradaki zamirin Hz. Ebu Bekir (r.a.)'a raci olduğunu gayet içtenlikle hatırlatır.¹⁰ Bundan olsa gerek ki, bazıları onu Ehl-i Sünnetten kabul etmiştir.¹¹

İlmî Şahsiyeti: 314/962 yılında ilim için Bağdat'a giden İbni Haleveyh, yukarıda da belirtildiği gibi, dönemin ünlü alimlerinden çeşitli alanlarda bir çok dersler almıştı. Bağdat'taki öğrenimini tamamladıktan sonra önemli bir ilmi şöhrete sahip olarak Haleb'e dönen İbni Hâleveyh, çeşitli bölgelerden kendisine gelen öğrencilere

⁶ Suyûtî, *Kitâbu Buğyeti'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts., s. 231.

⁷ İbni Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, Beyrut, 1390/1971, II, 267.

⁸ İbni Hâleveyh, *İ'râbu Selâsîne Sûre mine'l-Kur'ân*, s. 70, 101.

⁹ İbni Hâleveyh, *a.g.e.*, s. 172.

¹⁰ *A.g.e.*, s. 89.

¹¹ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 529.

dersler vermeye başladı. İlim ve edebiyat alanında dönemin önemli simalarından biri haline gelen müellifin eserlerine baktığımızda tıp, coğrafya, nahiv, kıraat, sarf ve edebiyatın yanı sıra, zooloji, filoloji ve antropoloji gibi farklı alanlarda da çeşitli eserler verdiğini görüyoruz. Bununla birlikte, İbni Hâleveyh'in temayüz ettiği ilmî disiplin nahivdir. Kendisinin de ifade ettiği gibi, tam elli yıl bu ilimle iştiğal etmiş bulunan İbni Hâleveyh, bu sahada haklı bir otoriteye sahip olmuştur.¹² Nitekim Suyûtî'nin İbni Adîm'in "*Târihu'l-Haleb*" adlı eserinden iktibasla aktardığı şu bilgi onun nahivdeki ilmî derinliğini açıkça belgelemektedir: Rivayete göre bir gün, Seyfuddevle el-Hamdânî, yanındaki alimlerden tekil yapısı memdûd, çoğulu ise maksûr olan bir isim söylemelerini istemiş, ancak hiç kimseden cevap alamamıştı. Sonra aynı soruyu İbni Hâleveyh'e yöneltmiş, o da şu kelimelerle ona cevap vermişti:¹³

1. * ← ① ↻ □ □ □ × ① ← ↻ □ □ □ (bekâr)
2. * ← ① & ① □ □ × ① ↻ & ① □ □ □ (sahra)
3. * ↻ ◊ ◐ ① □ □ × ◊ * ① □ □ □ (geniş ve yassı taş, sal)
4. * ← ① ↻ ◊ □ □ × ① ↻ ↻ ◊ □ □ □ (Sidr ve Erak ağacının bolca yetiştiği ova)

Eserleri: Bir insan ömrüne oranla oldukça uzun bir zaman sayılan elli yıl boyunca nahivle meşgul olmuş bir filologun bu alanda son derece zengin ve orijinal eserlere sahip olması kadar tabii bir şey olamaz. Müellife ait eserlerin bir kısmı günümüze kadar gelmemiştir. Mevcut olanların ise, bir kısmı matbu diğer bir kısmı ise el yazması halinde olup yeni çabaları beklemektedir. Buna rağmen, gerek mevcut kitabiyyât kaynaklarından, gerekse tanıtmaya çalışacağımız söz konusu kitabından yararlanarak, isimlerini tespit ettiğimiz bazı eserleri şunlardır:

1. *Kitâbu Şerhi Esmâillâh,*
2. *Kitâbu'l-Mübtedi,*

¹² İbni Nedim, *el-Fihrist*, s.84; Suyuti, *a.g.e.*, s. 232.

¹³ Suyuti, *a.g.e.*, s. 232.

3. *Şikâtü'l-Ayn*,
4. *Kitâbu'l-Ayn*,¹⁴
5. *el-Mesâil*,
6. *Kitâbu'l-Kıraât*,¹⁵
7. *Kitâbu'n-Nebât ve 'ş-Şecer*,¹⁶
8. *el-Maksûr ve'l-Memdûd*,
9. *el-Müzekker ve'l-Müennes*,
10. *Kitâbu Leyse*¹⁷,
11. *Kitâbu İştikâki İbni Hâleveyh*,
12. *el-Cümel fi'n-Nahv*¹⁸,
13. *İtrağışşe fi'l-Lüğa*,
14. *el-Elifât*¹⁹,
15. *el-Bedi' fi'l-Kıraâti's-Seb'*,²⁰
16. *Kitabu'l-Maât*²¹,
17. *Esmâul-Esed*,

¹⁴ Müellif bu kitapta *el-ayn* kelimesinin otuz çeşit anlamını verir; her şeyin hayırlısı, casus, pınar, mizan, göz, göze, günlerce yağın yağmur, kıble yönünden beliren bulut vs. bkz. Suyuti, *el-Buğye*, s. 231-232; *el-Muzhir*, I, 197.

¹⁵ Millet Ktp. Murad Molla, nr. 85; *el-Camiâtü'l-Arabiyye*, Kıraat, nr. 52'den *DİA*, XX, 15.

¹⁶ Berlin, 7057/2, Sezgin Fuat, *GAS*, IV, 333.

¹⁷ Arapça dilindeki nadir, şaz ve garip kelimeleri konu edinen bir eser olup; "Arap kelamında şu yoktur" anlamında 'Leyse fi kelâmi'l-Arap keza' şeklindeki ifadenin sıkça tekrarından ismini almıştır. British Museum'da bulunan tek nüshadan Derenbourg Hebraica 1894'da basılan bu eser, daha sonra Ahmed Emin eş-Şinkitî tarafından 1327 yılında Kahire yayımlandı. En son olarak da Muhammed Ebu'l-Futûh Şerif tarafından 1395/1975 yılında gene Kahire'de neşredilmiştir. (Yusuf Elyan Serkîs, *Mu'cemu'l-Matbuâti'l-Arabiyye ve'l-Muarrebeh*, Mısır, 1346/1928, s. 91; *DİA*, XX, 15.

¹⁸ İbni Nedim, *Fihrist*, s. 84; Meşhed'de (nr. 994/2) bir nüshası mevcuttur. *DİA*, XX, 15.

¹⁹ Arapça'da elif, hemze ve çeşitleriyle i'lâl, ibdâl, tahfif ve hazf gibi durumları inceleyen bir eser olup 1402/1982 yılında Ali Hüseyin el-Bevvâb tarafından Riyad'da neşredilmiştir. *DİA*, XX, 15.

²⁰ Arthur John Arberry tarafından 1948 yılında Budapeşte'de neşredilmiştir. *DİA*, XX, 15.

²¹ Arapça'da mevcut yirmi beş çeşit 'Mâ' edatından bahseder.

18. *Esmâu'l-Hayye*,
19. *er-Rîh*²²,
20. *el-İşârât*,
21. *Şerhu Maksûreti İbni Dureyd*²³,
22. *İştikâku'ş-Şuhur ve'l-Eyyâm*²⁴,
23. *Muhtasarı Şevâzzi'l-Kıraât*²⁵,
24. *et-Tezkire*,
25. *Ğarâibu Halki'l-İnsan*²⁶,
26. *Takfiyetu me'ttefeka lafzuhû va'htelefe ma'nâhu*²⁷.

İ'râbu Selâsîne Sûre Mine'l-Kur'ân

Bu gün için, İngiltere, Ramfor ve Ayasofya müzelerinde olmak üzere, üç asıl nüshası mevcut olan bu kitap, Abdurrahim Mahmud adında Mısırlı bir şahıs tarafından asıl nüshası ile mukayese edilerek düzenlenmiş ve yayımlanmıştır. Müellif, bu eserde Fatıha Suresi ile birlikte et-Tarık/86 ile en-Nas/114 sureleri arasında yer alan yirmi dokuz surenin i'rabını yapmaktadır. Ayetleri hem sarf hem de nahiv

²² Arap dilinde rüzgar için kullanılan kelimeleri konu edinen bu eser ilk olarak Samuel Magelberg tarafından, gene İbni Hâleveyh'e ait olduğu kesin olmayan *Kitabu'ş-Şecer* ile birlikte 1909 yılında Berlin'de neşredildikten sonra, Kratchkovski İslâmica II'de; Hatim Salih ed-Damin Mevridü'l-İrakî'de III ve son olarak da Hüseyin Muhammed Mehmed Şeref tarafından 1404/1984 yılında Medine'de neşredilmiştir. Eser, Fakülte kütüphanemizde mevcuttur. (bkz. 492.73.İ 15 R)

²³ Hocası İbni Dureyd'in eserinin şerhi olup Mahmud Casim Muhammed'in *İbn Hâleveyh ve Cuhûduhu fi'l-Luğa* isimli kitabı içinde neşredilmiştir. (Beyrut, 1407/1986), *DİA*, XX, 15.

²⁴ Ay ve gün isimlerinin türetimini konu alan bir sözcüktür. Necaşi, *İktifâu'l-Kunû* isimli eserinde bu eserin I. cildinin 39 sahife halinde 100 nüsha olarak basıldığını zikreder. Muhammed Muhsin es-Sâmarrâi, *ez-Zerî'ah ilâ Tesâni'î'ş-Şi'a*, Tahran, 1391/1972, II, 101.

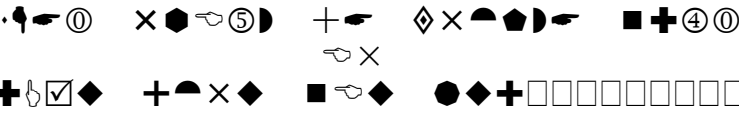
²⁵ G. Bergstrasser tarafından 1934 yılında Kahire'de neşredilmiştir.

²⁶ İnsanın yaratılışındaki inceliği konu edinen bir sözcük olup Mahmud Câsim tarafından neşredilmiştir. *DİA*, XX, 15.

²⁷ İbni Hâleveyh, *a.g.e.*, s. 14, 52, 69, 84; Suyûtî, *el-Buğye*, s. 231-232; *el-Muzhir*, I, 197; el-Kıftî, Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, Beyrut, 1406/1986, I,359; Brockelmann, *GAL*, I, 130.

açısından tahlile tabi tutan müellif, fiil çekimlerini belirttikten sonra, kelimelerin iştikak ve manalarını açıklar. Zaman zaman, incelediği ayetlerin nüzul sebeplerine ve kimler hakkında nazil olduklarına dair bilgiler de sunan İbni Haleveyh, konuyla ilgili haberleri bazen senetleriyle bazen de senetsiz olarak aktarırken, ilgili ayete ilişkin tefsir, kıraat, i'rab ve ondan çıkarılan fikhî hükme ilişkin görüşleri de belirttikten sonra, kendisine ait yorum, kanaat ve tercihlerine de yer verir. Mesela, Besmele'nin Kur'ân 'dan olup-olmadığı konusundaki farklı görüşleri aktardıktan sonra, “Bana göre, bu konuda en doğru yorum İmam Şafii'ye aittir ve ben de aynı görüşü benimsiyorum” der.

İbni Haleveyh, Kur'ân 'da mevcut olan garip kelimeleri açıklamak amacıyla, Arap şiirinden çeşitli istişhatlarda bulunduğu gibi, istişhat için getirdiği şiirlerde garip bir kelimenin bulunması halinde ise, o kelimeyi de Kur'ân 'daki kullanımlardan yararlanarak açıklama yoluna gider ve böylece şiir ile Kur'ân arasında çift yönlü bir istişhat yöntemi kullanır. Mesela, Fatiha Suresi'nde zikredilen, melik kelimesi için aktardığı:

beytinde zikredilen mesbûra kelimesini de   (İsra, 17/102) ayetinde yer alan “mesbûrâ” kelimesiyle açıklayarak, bunun “helak olmuş” veya “noksanlaşmış” anlamında olduğunu belirtir. Bununla birlikte, köken itibariyle Arapça olmadığı halde Arapçalaşmış (muarreb) kelimeleri de ilgili yerlerde belirten müellif, o kelimelerin hangi dile ait olduğunu ve o dilde hangi anlamları ifade etmek için kullanıldığını da belirtir. Mesela, Fil Suresi'nde yer alan siccîl kelimesinin Farsça'da taş ve kil anlamındaki / senk ve kil terkibinden, keza, /Musa kelimesinin de İbranice

/Moşa isminden Arapça'ya geçtiğini ileri sürer²⁸.

Tefsir Metodu: Müellif, söz konusu eserinde rivayet ve dirayet tefsir metotlarının her ikisini de kullanıp, bazı ayetleri Hz. Peygamber, sahabe veya tabiin sözlerine istinaden tefsir ederken, bir kısım ayetleri de dirayet, yani rey ve tefekküre dayalı tefsir yöntemiyle açıklamayı tercih eder. Mesela, “**İnsan, Rabbine karşı pek nankördür**” (Adiyât, 100/6) meâlindeki ayet metninde yer alan “kenûd” sıfatını, Hasan Basri'den aktardığı, “musibetleri hatırlar, (ama) nimetleri unuttur” cümlesiyle açıklamıştır. Bununla birlikte, çeşitli kıraat biçimlerine dayanarak yaptığı kimi orijinal yorumlara da rastlamak mümkündür. Mesela, $\times \text{ا} \text{ب} \text{ق} \text{د}$ $\times \text{ه} \text{و} \text{ز} \text{ح}$ (Fecr, 89/29) ayetinin tefsirinde, $\times \text{ا} \text{ب} \text{ق} \text{د}$ $\times \text{ه} \text{و} \text{ز} \text{ح}$ şeklindeki kıraate dayanıp; “**Ey huzura ermiş nefis! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olmuş halde Rabbine dön!**” (Fecr, 90/27-28) ayetinde yer alan “nefs” kelimesinden “ruh”; “rabb” kelimesinden ise “ceset” anlamının kastedildiğini ileri sürerek, ayetin, “sahibinin cesedine geri dön!” anlamında olduğunu savunur. Bunun yanısıra, müellifin, bazı kavramların daha iyi anlaşılması amacıyla, zaman zaman kelimenin etimolojik yapısına çeşitli izahlar getirdiğini de görürüz. Nitekim, Asr Suresi'nin tefsirinde “sabır” kavramını açıklama sadedinde, Arapça kökenli bir kelime olan “sabr” sözcüğünün “acı ilaç” anlamındaki “es-sibr” kelimesinden türetildiğine dikkat çeker. Tefsirinde zaman zaman çeşitli fıkhi tartışmalara da giren müellif, bu konuda mezhebi görüş ayrılıklarına dalma eğiliminde değildir. Mesela, Tin Suresi'nde yer alan, “**Bu Emin Belde’ye** (yemin olsun ki) (Tin, 95/3) ayetinin tefsirinde, “Bu belde İslâm öncesi dönemde de emindi. İslâmî dönemde ise, cezayı mucip bir suç işleyen kişi oraya sığınacak olursa; Harem ehlinden birisi olması halinde kendisine ceza tatbik edilir. Fakat Harem ehlinden değilse, oradan çıkmak zorunda kalacak biçimde hayat şartları zorlaştırılır” diyerek kendisine ait fikhî bir tercih önerir. Müellif, i’rabını ve tefsirini yaptığı surenin sonunda ise, surenin fazileti ile ilgili bir veya birkaç hadise yer verir.

Kıraât: İbni Haleveyh, i’rabını yapmak amacıyla ele aldığı

²⁸ İbni Haleveyh, *a.g.e.*, s. 194.

☞☞× x!①☞ ●×☞☞☞ ✓☞☞☞①☞☞ ☞☞ ifadeyi açıklarken; “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, bu sözle ya yapılması istenmeyen bir durum için bedduada bulunmuş veya bu sözü şart sadedinde söylemiş olup, “Söylediklerimi tutmaz isen, elin topraklansın (fakirleşsin)” anlamında kullandığını söyler. Sa’leb ve Müberred de İbni Haleveyh’in bu yorumunu beğenmişlerdir. Nahiv alanında ekoller arasındaki ihtilafları da tartışan İbni Haleveyh, aynı konuda Arap kabileleri arasındaki gramer ihtilaflarını da zikrederek; munkatı istisnanın Arapların geneli tarafından nasb ile okunmasına karşın, Beni Temim Kabilesi’nde ref’ ile okunmasını buna örnek gösterir.

Yeminler: Yemin etmenin sadece Allah'a nisbet edilebileceğini, O'nun dışındaki varlıklara yemin etmenin caiz olmadığını belirten müellif, Kur’ân ’da yer aldığı şekliyle Allah’ın dışındaki varlıklara yapılan yeminleri, hazf ve takdir yöntemiyle cevaplandırmaktadır. Çünkü söz konusu yerlerde muzaf hazfedilmiş, yerine muzafun ileyh ikâme edilmiştir. Buna göre, ★☞☞☞☞☞+ ”Göge yemin olsun” ifadesi ★☞☞☞☞☞ ☞@ + ” Göğün rabbine yemin olsun” takdirindedir, demiştir. Fakat, aynı kitabın bir başka yerinde³² ☞☞☞☞☞☞ ✓☞☞☞☞ ★☞☞☞☞☞+ ayetinin tefsirinde ise, Allah’ın, fayda açısından çok büyük nesnelere yemin ettiğini belirterek, hazf ve takdir yöntemiyle uyuşmayan bir yaklaşım tarzını ortaya koyar.

Sonuç olarak, İslâm’ın erken devirlerinden itibaren Kur’ân üzerinde belki de hiç bir kitaba nasip olmamış sayıda milyonlarla ifade edilecek çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Şüphesiz ki bu çalışmaların bütününe yakın denilecek kısmı Kur’ân ’ın daha doğru anlaşılması amacına yöneliktir. Kur’ân Edebiyatını oluşturan bu devasa miras içerisinde, elbetteki ilk dönem çalışmalarının ayrı bir yeri ve önemi vardır. İbni Haleveyh’in yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız ‘İ’râbu Selâsîne Sure Mine’l-Kur’ân ’ isimli eseri de ilk dönem lugavi tefsir örneklerinden birini temsil etmesi açısından oldukça önemlidir. Bilindiği üzere İ’rabu’l-Kur’ân Edebiyatı, Kur’ân ’ın gramer yapısını önceleyen eserlerdir. Denilebilir ki, Kur’ân ’ın

³² A.g.e., s. 51.

gramatik, yani nahvî yapısı ve mantığını kavramadan onu anlamaya imkan yoktur.